

Comunitatea brețcană în pragul secolului al XX-lea și în primele decenii decenii ale acestuia. Edificarea "școlii de piatră" (1904)

I. Preliminarii. Oameni și bunuri (1880-1900)

"(...) o reparare radicală la un edificiu vechi de lemn era prea scumpă și nefolositoare, și mai ales pentru că din partea inspectoratului regesc de școlă era de prevedut excepționările obicinuite (observații restrictive nn) cu mare greutate am reușit în fine, după multe sinoade parohiale, a aduce conclud în sinodul parochial anume conchiemat la 17 Novembre 1902, ca să să clădească edificiul cu totul nou școlar (...)."

Brețcu, 6 ianuarie 1903/ umilit serv/ Dimitrie Coltofean mp./ protopop

"(...) conclusele aduse în comitetul și sinodul parochial, prin care s-a decis zidirea unei școle nouă cu două sale de învățământ, o antișambră și o odaie de bibliotecă și cancelarie, după planul edat de ministerul reg. ung. de culte și instrucțiune publică la pag. IX, spre a (...) aproba acele concluse, și planul în preliminar, și apoi a le recomanda Onoratei Comisiuni administrative a fundațiunei Șaguna spre a ne tinde ajutorul cerut, atât de trebuincios unui popor nu cu destulă considerațiune menagiat de conducătorii sei(...)

Brețcu, 12 Ianuarie 1904, /prea plecat serv/ Constantin Dimian mp. protopop"

Fără a avea nevoie de justificări, la începutul acestei tratări afirmăm din nou că aplecarea asupra unor subiecte minore se alimentează dintr-o convingere confirmată de-a lungul timpului: prea multe informații, care ne-ar permite o mai bună cunoaștere, se pierd în documente marginalizate. În măsura în care ne propunem perceperea unui fenomen în întregul său, numeroase date ignorate devin esențiale. Spre exemplu, edificarea unei școli, în ambianța deceniilor care ne preocupă era un fapt oarecare. Dar, detaliile demersului concret, cele de pregătire și înfăptuire a obiectivului fixat, sunt relevante pentru un întreg proces, înglobând aici acte fundamentale-ideale și omenești- cotidlene, deopotrivă: voință și nevoi, viziune și

necunoaștere, comandă socio-națională și dăruire, egoism și generozitate, în condiții specifice marcate de o semnificație cu totul aparte.

Ne gândim și la modul în care se răspundea aspirațiilor naționale, cum se înscriau românii pe traseele politicilor europene, cum se depășeau greutăți și practici revoluate, cum un popor doar tolerat de-a lungul secolelor își asuma acum o anume bunăstare și modernitate la care îl obligau vremile noi etc. Vremile îi orientau pe români spre cultivarea efervescenței cultural-economice, cu numeroasele sale componente dominant pozitive. Dar și spre practici noi, mai puțin sau altfel consacrate până acum în grup, uneori și mai puțin respectabile, sancționabile, și chiar sancționate, după norme vechi sau de ultimă oră, chiar dacă erau perfect legale etc. Exemplificăm:

- „Cu atari manopere poporul nostru mărginaș n-a fost învățat”, scrie un raportor la Consistoriu, referindu-se la dese transcrieri (oportuniste) de proprietăți, de la un proprietar la altul, pentru a se sustrage de la plătirea unor datorii. Iar la împrumuturi ce deveneau datorii se apela acum în mod frecvent, ca în orice societate capitalistă, fie și extrem de firavă. Numai că împrumuturile bancare nefiindu-le românilor la îndemână (până la apariția băncii românești Albina, filiala Brașov având acces doar la cele două străine, existente în Kezdi Vasarely), s-a uzat de fondurile comunitare, bisericesti și școlare. Beneficiile pentru creditorul-fondul bisericesc, potențial reale, erau greu de obținut în acele stări, când oamenii erau jumătate de an „muncitori în Moldova”, economi de oi ce se întorceau acasă numai la SântPetru sau mergeau în negustorie sub datorie față de furnizori, pe drumuri de munte, când nu arareori piereau ori se rupeau de colectivitate etc.

- Funcționarea conflictelor de interese, mult combătută încă de Andrei Șaguna, era o realitate din ce în ce mai ușor de urmărit la acea dată, și tot mai păgubitoare, cum este cazul nostru: „nu ar rezulta nici o pierdere pentru biserică, presupunând bunăcredință

atât de la <cavent>, cât și de la epitropul primar Ioan R. Stăncicu, ginerele seu”, spune un oficial. Primul era un socru, președintele comitet de decizie pentru acordarea împrumuturilor din bani bisericești, el fiind și girant și protopop onorar cu influență în opid, iar deciziile le ia, mână-n mână cu un ginere-epitrop.

Două chestiuni formale, aparent străine subiectului principal, ne-au impus tema de față.

(1). Prima este reacția inexplicabilă, pe cât era de inadmisibilă, a lui Elie Miron Cristea, deja asesor consistorial, de a susține „pe sub mână” un anume concurent dintr-o competiție ce trebuia să se desfășoare fără nici o influență părtinitoare. Este vorba despre concursul pentru ocuparea postului de paroh secundar în Toplița¹, acolo unde perspectiva cea mai probabilă era ca postul să fie ocupat de un membru al aceleiași familii cu a celui ce era deja paroh principal. Inconveniente pe care o comunitate era obligată să le suporte atunci când o familie avea controlul asupra tuturor problemelor ce o interesau sunt excepțional ilustrate tocmai de evenimentele de care ne ocupăm aici. Exact în acei ani, asesorul cunoștea bine toate faptele din Brețcu, chiar în timpul desfășurării lor, și era normal să nu dorească repetarea lor într-o parohie ce devenise un model zonal românesc, cel puțin prin noua sa biserică de piatră, și încă cea din satul său natal.

(2). Impresionant pentru noi a fost și numărul mare de acte care privesc subiectul fondurilor bisericești școlare, în directă legătură cu edificare școlii, ce au parcurs drumul Sibiu-Brețcu, și invers, aproape două decenii.

(3). Nu în ultimul rând, miezul conflictelor din aceste dosare fiind averea bisericii și fondurile școlare, gândul ne-a dus la Petru Pop și semnalele sale mai vechi despre neajunsuri și nereguli în administrarea lor, piedici din partea administrației etc.

De altfel, zona Brețcului, ca cel mai mare spațiu de viață a românilor din sud-estul transilvan, viața însăși a românilor din acel opid, merită o abordare mai serioasă, bazată pe informații de istorie națională și locală documentate, credibile, variate, pe cât posibil acoperitoare pentru complexitatea unui astfel de areal. În acest context se deslușesc numeroase informații despre răspunsurile societății românești la marile provocări ale momentului, mai ales la cele cu caracter nor-

mativ. Deși privea nu doar Transilvania, noua legislație –propusă și/sau aplicată-, avea o reverberație cu totul aparte aici. Este vorba, cu deosebire, despre pregătirea și impunerea legii naționalităților, a legilor învățământului, retribuției dascălilor și a pensiilor etc. Ele au antrenat în chip impresionant segmente ale societății, grupuri profesionale și indivizi, familii-dinastii locale, fruntași și benefactori, ori administratori ai bunurilor comunitare, contribuabili și beneficiari ai tuturor strădaniilor. În această societate vie, pe cale să se restructureze conform unor cerințe noi, a unor imperative, era firesc ca multe lucruri să se schimbe, existența însăși să capete noi contururi, să apară și să se prelungească derapaje, mai mult sau mai puțin înțelese de noi azi.

Pentru valorificarea (parțială) a numeroaselor surse ecistente -zeci de dosare, sute de acte-, pe care le vom folosi (selectiv și sumar), vom practica o prezentare cronologico-tematică. Astfel, mesaje de la personaje importante ale momentului și locului ne parvin în mod direct, sau în subsidiar, cum ar fi cele (auto)biografice, cel puțin ale câtorva actori principali ai evenimentelor în discuție; Dimitrie Coltofean, Spiridon și Constantin Dimian, Ioan și Gheorghe Hamzea, Aron Pușcariu. Nu mai puțin interesanți sunt bărbații de încredere, epitropii, giranții, benefactorii etc.

Subiectul principal, dezvoltat ca o dispută insistentă și de amploare (aparent disproporționată față de subiect), a fost, cum era și firesc, **averea bisericească**, obținerea și, mai ales, **administrarea ei**. Pe acest teren s-au produs cele mai imprevizibile dezbinări în familii, alianțe nenaturale (gineri contra socrilor), pierderi și câștiguri, patimi, reorientări, reclamații și chiar... declamații, simulări. Nu este de mirare astfel că, dinainte de a se fi pornit orice demers pentru edificarea școlii, finalizată în anul 1904, se dezvoltă o stare în care numeroase situații problematice se dovedesc imanente acestui proces. În anul 1891, Dimitrie Coltofean, protopop gr. ort. al tractului Treiscaune, atunci cu sediu la „S. Săn-Georgiu”, este provocat de „Venerabilul Conzistoriu” să raporteze în legătură cu această chestiune- starea averii bisericii din Brețcu, fost și viitor sediu al protopopiatului. Cererea prealabilă se făcea tocmai pentru că neregulile din acest domeniu deveniseră de notorietate. Petru Pop nu mai era, iată, un contestatar singular. În condiții modificate,

bine-nțeleș, nevoia unei noi ordini era tot mai evidentă și pentru tot mai mulți; pe lângă tulburările ce au urmat, vinile sale, ce proveneau dintr-o atitudine de patriot neadormit, cu ecouri pașoptiste proaspete și nu puține slăbiciuni omenești, aproape că se estompează. Este adevărat că miza era acum mai mare, în Brețcu se adunaseră bunuri mai consistente, ca și în întreg mediul românesc transilvan. Urmașii săi, într-o perioadă roditoare, în măsura în care era și mai încordată, sunt Spiridon Dimian și Dimitrie Coltofean.

Două precizări despre cei doi vrem să reținem acum. Primul se mărturisește în anul 1902:

„Țin a aminti și cu această ocaziune, că umilit subscrisul n-au fost niciodată membru al comitetului parochial din Brețcu și toate afacerile parochiale le-a condus decedatul paroch, protopresbiterul on<orar> Spiridon Dimian, ca președintele comitetului până în Iunie 1902. Cu consimțământul seu, cu scirea subscrisului nu s-a dat nimenui nici un împrumut și eu de la 1886-1896, în decurs de 10 ani, nici n-am avut a face nimic cu parochia din Brețcu, de care am fost lipsit, pentru ca să țin cancelarie protopresbiterială între Secuii din S. Sângeorgiu, fără a fi avut parochiă.”²

Despre cel de al doilea vom reține ceea ce se scrie în necrologul său din Telegraful Român, de aici lipsind numeroși membrii al familiei interesanți și pentru subiectul nostru.

† **Spiridon Dimian**, protopresbiter onorar, paroch în Brețcu și timp de 13 ani fost administrator al tractului Treiscaune, a răposat Duminecă în Brețcu, în etate de 75 ani și după 53 ani de prooție. În mormântarea sa a făcut **Marți** (22 Iulie st. n.) în cimiteriul bisericii gr. or. din Brețcu. Il jelesca soție sa **Marina**, fiu **Constantin** (paroch în Sionu) și **Paraschița m. Reuția**, și numeroși nepoti, strănepoti și alte rudeni.

Cel mai consistent dosar, care și păstrează cele mai numeroase probleme asociate în mod direct edificării școlii, își are începutul în anul 1902. Dar, primul pe care-l vom folosi în acest context își are începuturile în sus citata provocare consistorială, din ianuarie 1891. Conținutul său ne-ar putea permite să întilim acest subcapitol astfel:

George Tărlungeanu Grosu și Constantin Gociman sau Cum moare un negustor brețcan pe drumurile muntoase ale Carpaților răsăriteni și ce des tin au erezii, bunurile și datoriile sale

1892³ - Documentul/dosarul invocat mai sus atestă o situație conflictuală din jurul unei donații în galbeni făcută bisericii de George Tărlungeanu Grosu⁴ și se referă la momentul când s-a încheiat un *Protocol al ședinței comitetului parochial al bisericii din Brețcu, „cu ocaziunea predării obligațiunilor și a restului casi<i>, atât a fondului bisericesc, cât și scolar, și parochial, fiind prezenți membri<i> Comitetului parochial Radu Stăncicu, Ioan Gocimani, George Teaca înv., Ioan Gociman Covrig, Dimitrie Fenechi, Ioan Grosu, Ioan Bențea înv. și Nicolae Varvaric și pres<edintele comitetului> S. Dimian”*. Protopopul Dimitrie Coltofean folosește acest protocol (în copie, cum sunt numeroase documente retrospective, unele chiar „vidimate”), pentru a da informațiile cerute Consistoriului, adaugându-i încă trei documente. Primul este o Obligație „despre 100 #”, precum și despre 30 napoleoni pe care George Tărlungeanu Grosu îi dă cu împrumut lui Constantin Gociman. Totul se desfășura *„cu astfel de învoială, ca cei treideci de napoleoni să-i înapoiez în termin de o lună de zile, eara suta de galbini voi avea a o înapoia la 15 Iuniu anul 1879, cu un interes de 2 la sută, pentru care suma leg ca garanție toate bunurile mele, dându-i susnumitului creditor drept de intabulare fără a mai fi întrebat, obligându-mă deodată a purta toate speșele ce ar urma la cazu<l> neplătirei banilor la soroc. Care adeverez și întaresc cu iscălitura mea, Breticu în **15 octobrie 1878**”, adeverează Constantin Gociman mp, platnic și Floarea Roman, platnic, „Înainte mea, Spiridon Dimian mp, fatia [de față]”.*

Numai că, nu după mult timp survine moartea lui Constantin Gociman, iar lucrurile se complică, așa cum se întâmpla în toate cazurile dramatice din viața negustorilor-călători cu interese. În primăvara anului **1880, în 21 aprilie** se face deja actul moștenirii. În 25 noiembrie 1880 încep procedurile scriptice de reglementare a relațiilor de afaceri dintre urmașii celui dispărut. În 25 noiembrie 1880 încep procedurile scriptice de reglementare a relațiilor de afaceri dintre urmașii celui dispărut și George Tărlungeanu Grosu, după o anume „Socoteală”. Dar câte vorbe, acuzații și suferințe s-or fi consumat în acele împrejurări, fără a fi lăsat urme documentar-arhivistice! Văduva răposatului urma să acopere datoria astfel: *“1. 2 cai socotiți în galbeni 20 #; 2. Grădina în vecinătatea lui Nec. Statea 44 #; 3. Seminția de in socotită în 32*

#; 4. un fânatiu pe coasta Racotului 30 #, în suma totală de 126 galbini. Așa mai rămâne datore numita vaduva cu 30 #". În plus, se specifică în mod deosebit că fânașul – ca bucată de pământ, bun neînstrăinabil în viziunea oricărui proprietar serios din secolul al XIX-lea- se dădea doar „ca zălog”. Erau față Spiridon Dimian paroh-administrator protopopesc și Dimitrie Coltofean, viitor protopop, așa cum ambii erau adeseori implicați în astfel de situații. Doar că acum aveau un rol mai mare decât alteori. Știind și că îi va fi greu să mai obțină bani de la urmașii lui Constantin Gociman, dar și din motive mai puțin cunoscute la acea dată (și chiar mai târziu), George Tărlungeanu Grosu **testează S. biserici** datoria rămasă la văduvă, „spre veșnica D-lui pomenire, care întăresc cu propria scriere și așa rămâne zapisu<l> resuflat”, deci anulat, firește este vorba despre documentul anterior, din anul 1878. Pe lângă semnăturile lui Spiridon Demian (acum asumându-și calitatea de administrator protopopesc) și Dimitrie Coltofeanu (simplu paroh), mai vin să întărească acest act, ce devine de interes comunitar: George Dimian, Ioan Gociman, Radu Stăncicu, Stoian Grosu, Ioan M. Stanciu și Vasile Fenechi, toți semnând mp. În anul 1902, ne asigură Dimitrie Coltofean, actul original se afla la Spiridon Dimian, președintele comitetului parohial din Brețcu. Deși lucrurile păreau a fi fost rezolvate, de-a lungul anilor starea ce decurgea din situația tranșată acum va deveni una de criză, conflictele se vor amplifica și noi dezvăluiri despre bani și oameni (unele imprevizibile și descurajante) ni se revelă în alte numeroase documente ulterioare.

Astfel, iată că, în anul **1886**, „numita văduvă” nu avansase bisericii datoria testată de George Tărlungeanu Grosu. Dar el plusează și face o nouă donație –chiar *fundatiune*- și primește, în 20 ianuarie, o adeverință „despre 55 fl. v.a (...) ce i-a plătit D<umnea>lui George Tărlungeanu Grosu în visteria sântei biserici gr. orientale din Brețcu ca fundatiune, precum și pretensiunea ce a avut-o la văduva Constantin Gociman, în sumă de 30 # (...) astfel, comuna recunoscătoare pentru această jertfă adusă bisericii din loc (localitate nn), i dă dreptul de a folosi o strană în hora dreaptă pe carea a fost folosit-o repos<atul> George Antimir cât a trăit, oferindu-i tot spriginul de a putea folosi numita strană. Drept ce i s-a dat această scrisoare spre a-i servi de document atât pentru plățirea celor

cincizeci și cinci de floreni val. aus., cât și pentru a folosi numita strana”. Epitropul Vasile Fenechi adaugă următorul „Post scriptum. Se observă că deși adeverința s-a făcut pe 55 fl. (...) de plătit s-a plătit numai 50 fl (...) și astfel rămâne un rest seu rămășiță de 5 fl (...) pre cari va avea a-i plăti în lada sanței biserici.” Aici, pe lângă semnăturii obișnuite, sunt prezenți mai mulți membri ai comitetului, grafiind cu chirilice. Pentru prima dată apare semnătura lui Constantin Dimian (atunci „capelan al tatălui său”). Tot acest documentar este subsumat **(1) scrisorii explicative** a protopopului Dimitrie Coltofean, din 31 decembrie **1891**, deci după 5 ani de la precedenta pertractare, la care se adaugă și **(2) Protocolul** unei ședințe din 21 ianuarie 1892.

(1).

„Preavenerat Consistoriu Archidieceșan !

(...) Donațiunea [lui George Tărlungeanu Grosu] nu să putea privi de neincassabilă, dară nici de dubioasă atât mai vértos că precum se vede tot pe obligațiune – întreg împrumutul a fost prenotat la cartea funduară. Curând însă, după ce s-a întemplat donațiunea, fiul debiterului [față de donator] răposat devine ginere administratorului protopresbiteral, parochului protopresbiterului onorar de acum, Spiridon Dimian și acesta a destabilat sarcina după realitățile debitorului fără scirea creditorului și fără a-și fi primit biserică partea sa.

Din protocolul comitetului parochial luat în ședința din 21 Ianuarie a.c. ese evident că președintele comitetului (același spiridon Dimian) să forțează acum în tot chipul a [anula] donatorului pretensiunea restantă la debitor și a aduce astfel biserică în pozițiune de a renunța dela o sumă destul de considerabilă, **simulând** totdeodată un interes pentru încassarea pretensiunii. Numai așa să pôte esplica constrângerea donatorului prin comitet, de a depune înaintea altarului jurământul formulat, credând că se va intimida acel om, care în viața sa n-o jurat. De altcum, dumnealui a declarat înaintea meș și a comitetului parochial la 11 Decembre a.c. că e gata a susține dreptul său înaintea judecătoriei, deacă comuna bisericăască va face proces pentru scoterea alur 30 # donați din rămasul debitorului.

Mi-am permis a supune această cunoștinței Preaveneratului (...) pentru decidere./ Fiind (...) /S. Sân-Gcorgiu, 31 Decembre 1891 /Dimitrie Coltofean”.

(2). [21 ianuarie 1891]

„Protocol”⁵

(...) IV. Vaduva Constantin Gociman arată că dânsa până atunci nu plătește propusa datorie de George Tărlungean Grosu, până ce dânsa nu va întări cu jurământ ca nu a primit cei 30 napoleoni ce sunt circumscrisi în Obligațiune, de ôre ca acestia s-au fost dat [înapoi] și nu se ține datore cu suma de 165 fl., ci încă pretinde fără aceia 20 # galbini dela sus numitul a i se înapoia.

IV. Comitetul parochial, considerand aratarea numitei vaduva Constantin Gociman [suficientă pentru] lămurirea adevărului (...) decide a i se impune lui George Tărlungean Grosu depunerea jurământului, ca depunându-se se scie biserica la cine să caute bani, formându-i-se și forma jurământului după cum urmează: Eu George Tărlungean Grosu, jur pe numele lui Dzeu cel atot puternic (...) ca din suma ce am fost împrumutat lui Constantin Gociman de 100 # și 30 napoleoni mie nici odată, nici altadata nu mi-a înapoiat cei 30 napoleoni circumscrisi în Obligațiune, ci numai cei 100 galbini. În feliul acesta depun acest jurământ ca așa să-mi ajute Dzeu și să-mi dea mântuirea sufletului după cum am mărturisit adevărul. Acest jurământ va avea a-l depune dupa toate formele în Sftă biserica nostra. Cu acesta se incheie sedinta si subscriu protocolul./ Spiridon Dimian m.p./pres. Com. Par. Pentru autentificare/ Aron Pușcar m.p., notar, Spiridon Dimian mp., paroh.” Duritatea jurământului, și existența sa, în sine, vor avea efecte semnificative.

Mai interesant decât celelalte documente, inclusiv prin dramatismul și autenticitatea sa, este însă scrisoarea explicativă a bătrânului Spiridon Dimian, din 18 ianuarie 1892. O reproducem aproape în întregime pentru că ne-a impresionat forța cu care se susțin și apoi se retrag adevăruri inițial necontestate, dar și puterea credinței, a „fricii de judecata lui Dumnezeu”, care acționa ca un control necontestat asupra potențialelor gesturi necinstite etc.

„Venerabil Consistoriu!

În urma citațiunei Prea Onoratului Oficiu ppresbiterial (Dimitrie Coltofean nn), dtto. 6 martie a.c., Nr. 92, prezentându-mă la timpul prefipt, vii cu totă supunerea a-mi da răspunsul meu la protocolul luat în 8 martie (...). Causa nu s-a putut încassa /(..) din motivele ce se vor arăta mai jos.

Raposatul Constantin Gociman, care trăia

cu negoțul și, ne având capitalul său, lua marfa mai mult pe datorie dela maieștrii din K. Vasarey, și se împrumuta și cu bani de unde găsea, cu 24%, așa s-a împrumutat și dela Dl. George Tărlungean cu 100 # si 30 napoleoni, făcându-i eu Obligațiunea, și, plătind totdeauna omenește, avea credit ori unde era cunoscut.

În toamna anului 1879, plecând în Romania, a arătat soției sale că ducea cisme de 1400 fl. și 202 #. Și tocmai în drumul acela i s-a întâmplat debitorului mörtea, putând dice mörte grabnică, și s-a îngropat în Galaz, în România. Și așa a rămas încurcat în socoteli cu toți creditorii, cari audind i-au secuestrat și intabulat toată averea, așa după cum i-a dus sufletul. Căci văduva amărâtă și supărată de sörtea ce a ajuns-o, nu mai știa ce face și când s-a tredit era tóta averea intabulata. Așa, la locul 1-lea George Dimian 202 #, la al 2-lea Saska Antal pe 300 #, la al 3-lea Megyaszai Máté 77 # și George Tărlungean cu ai săi, și în urmă Groziu cu 112 fl. v.a., pe când averea răposatului abea făcea 10% față de datorie.

Socoteala cu George Tărlungeanu numai la an, după moartea lui Constantin Gociman, adeca la 25 Noem. 1880, pe când totă averea era intabulata, și cel dintâi cu 202 # de Megyaszai Máté, 77 fl. de Groziu cu 112 fl. și azi stau intabulările.

Acum ce mai putea face Comitetul parochial, după atâtea intabulari, nevrând nici un avocat să primească procesu, dupa ce s-a încredințat că cum stă cu averea la Carțile funduare.

Mai departe, vădând Com. p. ca prin judecată nu pôte isprăvi nimic, a încercat pe calea păcii, și a citat înnaintea sa de mai multe ori, atât pe văduva Constantin Gociman, cât și pe erezi, ca să plătescă datoria, și totdeauna s-a declarat că nu-s datori, căci socoteala din 25 Nov. 1880 n-a fost bună, cu care se țin împovăriți cu 30 napoleoni, deôrece fiul răposatului, anume Constantin, care a fost lângă tată său când a răposat, zice că i-a spus la ceasul morții că lui George Tărlungean numai cu 100 # mai datorește, că napoleonii i-a plătit, l-a ocolit (încercuit nn) în obligație cu ceruza.

După aceia s-a citat înnainte și George Tărlungean și încunoștințându-l despre cele arătate, a recunoscut ca i s-a înapoiat cei 30 napoleoni, însă după aceia i-a mai dat 30 napoleoni fără înscris, ceace prețișii debitori nu recunosc.

*In urma acestei declarațiuni, fiind și Com.p. în nedumerire, ba chiar la îndoială, că pe care parte să stea adevăru, și pe de altă parte văduva și erediilor declarând că precum a plătit toate datoriile drepte și nedrepte și această pretinsă datorie o vor plăti [dacă] va jura George Tărlungean că n-a priimit înapoi cei 30 napoleoni circumscriși în Obligațiune, fiind că acum neagă priimirea lor. Și trecând anii la mijloc, ne mai putându-i înfățișa, căci când unul când altul lipsea, totuși, cu mare greutate s-a mai înfățișat înaintea Comitetului parochial la 21 Ianuarie 891. Și după ce a fost consultat Judele Cercual Dl Fejer Carol din K. Vasarei, și descoperindu-i împrejurările sus citate, ne-a sfătuit că mai lesne să ajungem la scop, să-i oferescă Com.p. jurământ că n-a priimit banii, cei 30 napoleoni, înapoi, ceace am și urmat. Deși la început donatorul se oferea a depune jurământul, însă după ce i s-a formulat, n-a voit, știind bine cum stau martori în față înaintea căroră a spus ca a priimit napoleoni, din care sovăire s-a cunoscut că la socoteală a înpovărat pe orfanii lui C. Gociman cu cei 30 napoleoni, și vedindu-se încurcat cu răspunsul seu, s-au căutat scăparea, la Prea Onoratul oficiu ppresbiteral, cari și luându-l în apărare a venit la ședința Com.p. și a avut bună voința a-mi inputa, că eu părtinesc pe ginerele meu Ioan Gociman ca erede, ceace în adevăr nu stă, căci în dauna bisericii eu pe nime n-am părtinit, nici nu voi părtini nici odată pe nime, **căci n-aș voi ca la bătrânețe să dau cinstea pe rușine.** In fine Com.p., spre scoterea pretenșiunii de 30 # se va conforma Innaltei Ordinaciuni (...). Dta **18 Ianuar 1892.** [Nr] 65 Epitr. Spiridon Dimian mp, Pres.com.parochial."*

Aproape un an de zile apoi se va strădui Dimitrie Coltofean să demonteze demonstrația din raportul lui Spiridon Dimian. Nu va reuși pe deplin, mai ales, credem noi, pentru că George Tărlungeanu Grosu se compromisesese tot retractând și modificând declarații, pasând bisericii propriile-i neclarități bănești și aspirând, în același timp, la a-și păstra statutul de (singurul) purtător al apelativului „Domnul”. Conform funcției de protopop, el raportează în continuare starea lucrurilor, care nu se vor clarifica întru totul încă mulți ani. Contra erezilor lui Constantin Gociman se produsese proces, Tărlungeanu se prezintă la Tribunal abia într-un târziu etc.

„Preavenerat Consistoriu Archidieceșan!

(...) Totodata mi permit a așterne sub % protocolul luat cu presedintele comitetului parochial, parochul protopresbiter onorariu Spiridon Dimian și membrul George Tēcă, deorece alții nu s-au prezentat. De altcum, atât în Brețcu, cât și în cele mai multe comune rurale, comitetul parochial sunt preșidenții, căci se deliberează numai ceace voesc dânșii. La răspunsul președintelui, alăturat la protocol, îmi iau voiă a observa că a susținut „mala fide”⁶, cum că George Dimian, Sáska Antal și Megyaszi Máté ar avea și acum pretenșiunile arătate de dînsul, deorece a știut foarte bine că George Dimian și-a fost primit toți banii după niște marfă, fiind încă în viață Constantin Gociman, care și în comitetul parochial de multe ori îl provoca pe George Dimian să-i destabilizeze mosia, dar acesta îi răspundea ca să-i întorcă mai întîiu darea de venit ce a trebuit să solvească pentru bani. Dar cu Sáska Antal și Megyaszi Máté am fost regulat chiar eu cu văduva în Chezdi-Oșorheiu, îndată după moartea bărbatului ei, totă afacerea, primindu-și aceștia cismele îndărăpt în natură și împlinindu-li-se lipsa în bani. Dar deacă ar fi fost așa, de sigur nici păr. protopresb. onorar, pe atunci administrator protopresbiteral, nu-și mărita fata după un tēner ce n-are nimic.

De altcum, întru cât acum s'ar fi achitat pretenșiunea bisericii în urma inacțiunii, cesiunea pōte fi privită ca rezolvată./ Fiind (...)/ S. Săn-Georgiu, 12 Decemvre 1892, Dimitrie Coltofean."

În anul 1900, datornicii la fondurile bisericesti –din perioada 1891-1896- erau girați toți de Spiridon Dimian, singur sau împreună cu alții. Bine-nțeleș, toți îi erau apropiați într-un fel sau altul. Lista este atașată de Dimitrie Coltofean Raportului din mai 1900, în contextul nevoii de

Rațiocinuri, proiecte și urmărirea derulării lor, verificări și rapoarte controlabile sau dovezi incontestabile că realizările costisitoare ale epocii nu s-au putut înfăptui doar cu entuziasm național și lozinci mobilizatoare, ci cu bani binechivernișiți

Dincolo de informațiile concrete despre starea fondurilor bisericii din Brețcu, documentele noastre sunt deosebit de interesante -exemplare chiar- pentru modul în care se făceau „socotelile bisericilor”transilvane. Fără

Consemnarea

debitorilor la fondul bis. și școlar din Brețeu fiind
carii garantează S.O.D. Spiridon Dimian.

Nr. ord.	Numele debitorului	Suma în împrumutată		Din care an începe împrumutul	Cota sumei restată ca interese până la finea anului 1899.		garanți
		fl.	cr.		fl.	cr.	
1	George Bocimannu	200		1896	80.		garanți Sp. dimian
2	Ioan C. Bocimannu	160		1893	80		Mr. Fura garanți sin Sp. Dimian
3	Ioan C. Bocimannu	70		1895	28		garanți singi Sp. Dimian
4	Rusanda D. Berca	100		1896	30		garanți Sp. Spiridon Dimian și Ioan Berca
5	George Budileanu	100		1891	30		Spiridon Dimian și George Bocimannu
6	Pădu Teacă	80		1891	24.		Spir. Dimian și Ioan Teacă
7	Spiridon Dimian jun	50		1896	10		Spiridon Dimian par. singur
8	George Venceni	90		1891	36		Spiridon Dimian par. și V. Venceni
9	Spiridon Dimian jun	28		1895	8	40	Spiridon Dimian paroch
				326 fl. 40			

suma fl. 878
Brețeu 1900 aprilie 19 Ioan R. Mănciuș
episcop prim

Vidut

A. Costeleanu
prot.capital fl. 878
inhacuerat. fl. 326.40
sum. fl. 1204.40

"Consemnarea debitorilor" ... între anii 1891-1899 - facsimil

să fie un atribut al celor românești, modalitățile riguroase de a păstra evidențe contabile erau la acea dată, mai mult decât până acum, singura șansă a românilor de a valorifica orice florin pentru proiectele lor, de obicei bani adunați creștereste - azi leu cu leu. Am dezvoltat în mod special această temă pentru că atunci erau anii în care pe întreaga hartă a eparhiei Ardealului se proiectau și se ridicau

edificii comunitare, dintre care unele grandioase pentru români. Aveam în vedere și că ne aflăm doar la o jumătate de secol de când ei scăpaseră de iobăgie. Dacă ne gândim doar la Palatul Muzeului ASTRA și Catedrala din Sibiu, dar - de ce nu - și la Biserica de piatră din Toplița, într-adevăr, multe schimbări, evoluții, îmbunătățiri, se produsese în modul de viață al românilor,

dar și în cel de gândire, de practică economică. În general toate se cereau supuse unor reguli stricte, amănunțite până la exagerare, prefacerilor: „*Organele administrative sunt strict îndatorate a cita fără amânare pe toți debitorii bisericii, de la cari se se încaseze toate interesele restante și curente și cu cari se renoiască obligațiunile de sub poz (...) din contul bisericii; (...) din contul fondului scolar (...) din contul fondului parochial; ceea ce notificându-se (...) spre comunicare respectivului oficiu parochial –documentele de cassă acluse la rațiociniu se remit sub % spre a se păstra la arhivul parochial*”.

Rațiociniul comunei Brețcu pe anul 1897, raportat în 26 martie 1898, verificat la Sibiu, „*sa- revedut și s-a aflat până la unele forme în ordine, drept aceea se dă numitei comune în mod excepțional absolutoriul (...). Aceluiași rațiociniu se i se alătore un raport informativ, din care se fie evident în sensul descitatului ordin: pentru ce nu s-au încasat interesele cu fl. 12 pro 1888 după fl. 100, aflătoriu la debitoriu Ion Sp. Dimian, din contul fondului parochial?, pentru ce s-au purtat procesul contra urmașilor lui Ioan Boldea și ce rezultat s-a obținut în urma lui? Ce pași s-au întreprins în scopul asigurării și încasării pretensiunilor refructifere și dubii? Dacă Constantin Coltofeanu a numărat, și când, suma de fl. 100 cu obligatiuni și fl. 100 în bani gata, sumă ce a fost trecută cu titlul V[enituri] din inventar, dacă da: cine administrează acești bani? După ce debitor cu numele Spiridon Șerban nu ocură în contul bisericii pro 1895 ? pre ce basă s-au încasat de la el fl. 2,50 interese pos. 35 a jurnalului pro 1895? Pentru ce nu s-au indus în cont ca solvite interesele cu 10 fl. de sub pos. 54 a jurnalului bisericii pro 1895 și cu fl. 20 încasați sub pos. 41 a jurnalului, fondullui scolar de pe acel an?”. Analiza citată, ieșită dintr-o ședință tocmai a „*Consistoriului archidieceșan, ca senat epitropiei*”⁷ este întărită de Dr. Ilarion Pușcariu și este adresată protopopului Dimitrie Coltofean „*protopresbiter al tractului Treiscaune*”.*

Din același sfârșit de secol ne parvin și patru *Protocoale locale*⁸, din ședințele comitetului parohial, care-și propuneau rezolvarea unor chestiuni punctuale. Primele trei sunt copii pe care le-a adăugat *dosarului său de mântuintă* bătrânul Spiridon Dimian. Sigur, aici ies la ivele unele conflicte –și încă nu sunt date pe față toate- de la nivelul

grupului de lideri ai comunității locale. Mereu aceeași, uneori cu *nou veniți*, dar din *familiiile mari* ale acelorași (gineri, cumnați etc.), ei sunt obligați de *contrarii lor*, dar mai ales de superiori, să-și reglementeze situațiile financiare, unele din cele mai bizare pentru noi azi, extrem de presante pentru ei atunci.

1894, 31 iuliu- „*regularea capitalului ce datoresce Ioan Boldea în sumă de 99 fl. v.a.*” când, după moartea datornicului, tocmai garanții au devenit insolvabili, dar una dintre urmași se mărită cu fiul unui membru al comitetului („*Ana Boldea, măritată George Fenechi Onea*”), ambii urmași sunt dispuși la împăciuire și la plata datoriei și „*camăta pe 3 ani trecuți, în înțelesul legii*”. O precizare aparte este cea că „*de la moșie și holde nu abdice*”. Nici propunerea de a se ajunge la judecată nu se poate aproba pentru că...biserica nu are acte despre împrumutul în dispută.

10 ianuarie 1898. „*Se ia spre citire rugarea D-lor George Maiețu și Constantin Fenechi, spre a li se erta % de la capitalul garantat de dâșii*”, pentru suma de 300 fl., împrumutați de Ioan I. Goama. Suma datorată „*între timp au crescut cu interesele la suma de 595 fl*”, se ajunge la proces și la pierderi apar „*spesele avocaților*”. Avocatul ce se ocupă de acest proces, ca și de altele ce vor urma, chiar în alte cauze, era Szaetvai Gyula, care primise deja 75 fl., 25. cr. O soluție acceptabilă era ca unul din garanți „*să depune partea ce-i compete în suma de 247 fl. 50 cr. momentan*”. Celuilalt (Constantin Fenechi) „*i se concede un timp de cinci ani spre a-și acuita anual câte 50 fl. interesele, ca compet la suma de 247 fl. 50 cr.*”. Dacă aceste condiții nu se respectă, epitropul Ioan M. Stăncicu va putea scoate la licitație „*averea sus numitului Fenechi*”.

O problemă nu tocmai nouă, dar în termeni noi, se va pune în același an 1898, ca o chestiune de perspectivă inalienabilă mai ales noului secol ce se apropia. Este vorba despre **ȘCOALĂ**, instituția impusă de nevoile socio-individuale, de administrația laică și de biserică. De la vremea când părinții credeau că școala e *numai preoție* trecuse o bună jumătate de secol și o revoluție schimbuse din temelii oamenii și multe din opțiunile lor. Numai că iluminismul și umanismul ficcării comanditar -individ, nație, administrație-putea avea (și adeseori avea), fiecare un alt temei/interes. Amenințarea imediată cu desfi-

înțarea școlilor confesionale venea de acolo că ele nu aveau baza materială și profesională corespunzătoare. Uneori acesta era doar un pretext, pretențiile inspectorilor fiind exagerate. Dar tocmai aceste situații vor constitui pentru *grijitorii școlilor* românești un îndemn. Chiar în Brețcu, în anul 1902, se poate afirma că „*la școala de stat din loc, localurile închiriate sunt mult mai puțin core-spundetore decât localul școlii noastre*”⁹ și totuși un învățător era atras să părăsească școala confesională. Administrația făcea tot ce e posibil să le desființeze, lipsindu-le de mijloace materiale și atrăgând dascăli români spre școlile *civile*, ele având din partea guvernului asigurate salariile și fiind deci mai sigure. Procesul de învățământ desfășurându-se aici exclusiv în limba maghiară, se creau astfel cele mai sigure premize pentru realizarea visului regatului maghiar: crearea unei singure nații în Transilvania (ca și în celelalte țări ale coroanei), a *națiunii maghiare*. Acestei politici majore, școlile confesionale le creau o piedică mai mult decât destabilizatoare, devenind chiar *enervante* pentru ministeriabili și funcționărimi. În aceste condiții sunt obligați românii să se mobilizeze pentru a putea riposta eficient, prin susținerea școlilor confesionale românești, mai ales ortodoxe. Ceea ce și fac, de la mai pretențioase apeluri, programe, proiecte la numărarea fiecărui filer ce trebuia să ajungă *la școala lor și nu în altă parte*. Inconvenientele șubrezirii învățământului confesional nu se refrângeau doar asupra supraviețuirii nației române, ci și asupra unor indivizi importanți din sate, dascălii/învățătorii absolvenți ai Institutului pedagogico-teologic din Sibiu, printre altele feciori și gineri ai preoților și oamenilor înstăriți, personaje de decizie și în privința susținerii școlilor. Cu o astfel de motivație ei vor fi și mai activi în a impulsiona parohienii să-și susțină propriile școli prin *fondurile scolastice*.

30 ianuarie 1898. În efervescenta acelor momente și cu o insistentă presiune din partea Consistoriului, brețcanii descoperă că au de rezolvat și chestiuni ce depășesc competențele Comitetului parohial. Acesta fiind un organism restrâns, avea nevoie de susținerea organismului ce aduna în mod nemijlocit pe toți cei obligați/capabili să susțină interesele comunității. Așa se convoacă „*Sinodul bisericeii cu hramul Sfântul ierarh Nicolae*”, sub „*presidiul protopopului Dimitrie Coltofeanu*”, „*publicându-se ținerea acestui sinod cu 8 zile înainte!*” „*După*

săvârșirea Sf. Liturghii, împreună cu paras-tasul pentru sufletele binefăcătorilor neamului nostru în domnul răposate, AEpiscopul și Metropolitul Andrei și Emanuil Gojdu, și după chemarea Sf. duch”, la ora 11 părintele protopop deschide o ședință la care participă 96 membrii sinodali, după care se aleg 2 „*bărbați de încredere*”, în persoana epitropului Ioan M. Stanciu și George Dimian, iar ca notari învățătorii Aron Pușcariu și George Teacă. Epitropul Stanciu, „*cerându-și cuvântul, arată, cu părere de rău, că aruncul scolar, care nu se plătește regulat de parochieni, prin care se periclitează existența școlii confesionale, prin un sfat binevoitor, provoacă pe restanțieri ca se pletească aruncul de 1 fl. de familie, cât mai curând, ca se nu se arate chiar ei surpătorii școlii noastre, după ce și fondul bisericesc scolar este periclitat (...)*”. Soluția era să se urmărească atent capitaluri și procente, „*tôte sa se inprocesueze*” în 6 luni „*și banii în cauze se sa depună spre fructificare la institutul filiala Albina din Brasov*”, ceea ce toți cei prezenți aprobă.

1900. Un protocol mai complex¹⁰ este cel de tipul unei anchete locale, cuprinzând în sine și răspunsurile inculpaților. În 16/28 februarie 1900, Comitetul parohial, condus de același protopop Dimitrie Coltofeanu, răspunde unui alt ordin expres al „*Înalt-presăntitului domn Archiepiscop și Metropolit I. Mețianu, Dto. 28 ianuarie a.c. Nr. 783 [în legătură cu] arătarea fostului epitrop Nicolau Varvarachi asupra învățătorului Aron Pușcariu, ce privesc cu deosebire împrejurarea că numitul învățător ar fi prescurtat fondul bisericesc-scolariu cu 180 corone, cu cumpărarea a 2 cai fost sechestrați în favorul fondului de la debitorul Gheorghe I. Gociman*”. Fostul epitrop va mai trimite un protest *personal*, tot direct mitropolitului, în septembrie anul următor, cu referire directă la Aron Pușcariu: „*Prea înaltă Ecseleță, /Eu Neculaiu Walvaric, membru în Comitetul Parochial (...) vin în naintea Prea înaltei Ecselețe cu câteva cuvinte de rugare, prin care am tötă baza căci nu mi le-ți (sic!) refuza (...)*”.

Cum era de așteptat, disputa pentru fonduri depășește obișnuințele, chiar principiile respectivului grup și ajunge într-o lume reală cu încrengături numeroase și schimbătoare, multe pline de neprevăzut. Actualul epitrop – un Stăncicu - confirmă esența declarației anterioare completând-o. Caii lui George Gociman „*au fost sechestrați pe cale procesuală pentru fondul bisericesc scolariu*”, el fiind

garant al fratelui Ioan Gociman, declarat insolubil, pentru 400 fl. Dorind George Gociman să vândă „*cu un preț mai convenabil din mână liberă, a cerut de la mine (epitropul nn) ca să ridic sechestrul, ceia ce am și făcut, cu condițiunea ca banii ce vor rezulta din vânzare îndată să-i depună la mâna mea, în contul fondului bisericesc scolariu*”; epitropul-cumnat chiar îl întovărășise la târg pe posesorul cailor și totuși nu a putut recupera datoria la biserică?! Căii i-a cumpărat –în târg!- învățătorul Aron Pușcariu, promițând să respecte condiția inițială. NB. George Gociman se va însura cu fiica protopopului onorar Spiridon Dimian, cu altă fiică a acestuia fiind însurat... Aron Pușcariu, la rândul său...cumnat cu epitropul Ioan Stăncicu. Învățătorul se explică în aceeași sedință. Datornicul Ioan I. Gociman, sechestrându-i-se averea ca insolubil i s-au luat 4 cai, hamuri, căruța, iar fratelui său George 2 cai cu hamuri. Ridicându-se sechestrul (de către epitropul-cumnat, ca să meargă la târg), cu pașaportul pentru vite, acesta chiar „*re-noindu-să pentru 10 zile*” pentru a-i duce la târgul Prejmerului, în 22 august i-a cumpărat el de la girantul-cumnat, cu 96 fl. Întâlnindu-se cu Ioan R. Stăncicu, „*ca cumnat*”, acesta i-a confirmat că are voie să cumpere, dar banii să-i dea la fond. „*La aceea n-am răspuns nimic, știind că caii sunt nesechestrați (temporar și ilegal, de altfel! nn), banii i-am eliberat la mâna vânzătorului*”, ca el să-i dea la epitropie, „*ceea ce nu s-a întâmplat*.” Astfel ajunge învățătorul să se roage de Consistoriu „*a ne absolve de arătarea făcută de Nicolau Varvarichi, în care sunt numai și numai neadevăruri și ură personală contra mea, pentru care voi documenta prin acte*” încheie, mult prea optimist Aron Pușcariu, „*neodihnitul*”; de fapt, el „*a scos țidulă de la antistia comunală și ca cumpărător se consideră de drept proprietar*” al cailor. Conform și informațiilor protopopului Coltofean (23 februarie), juristului consistorial nu-i poate scăpa observația salvatoare că ... sechestrul n-a fost dezlegat de tribunal, care-l instituisese, ci de cumnat, și astfel vânzarea se poate anula. Și cum un Pușcariu era încă menajat la Sibiu, se decide să rămână acestuia caii, până se pot vinde la un preț mai bun. Deci... „*epitropul va fi responsabil*”, și anume pentru o problemă de procedură: „*el ne fiind în drept a elibera caii de sub sechestrul*”. Dar „*Purtarea învățătorului încă este condamabilă*”, doar el trebuia să fie

primul interesat în creșterea fondului școlar. De ce (dacă) nu era el *interesat* vom arăta într-o tratare ce-i va fi destinată, ca unui personaj extrem de inteligent, nonconformist, abuziv, neocolit de loviturile vieții, neiu-bit etc. Și protopopul era iarăși obligat la „*grabnic raport*”.

Ca și alte reclamații, cea a lui Nicolau Varvaric -el se semna Walvaric!- produce o anchetă specială și împotriva lui Aron Pușcariu. O va face, cum spuneam mai sus, protopopul în funcțiune Dimitrie Coltofean, în 23 februarie. Câtă interes pot prezenta aceste anchete, ce nevoie era de astfel de măsuri „*urgente*” ne putem da seama din concluziile mai târzii ale Consistoriului (1902) care conchide, tranșant: biserica „*din Brețcu a avut un fond școlar de 1500 corone, care sub administrațiia actuală a dispărut fără nici o urmă*”.

Glasul poporului, instrument în conflictele locale sau Dedesupturi ale altor pâri și pledoarii de apărare la instanța consistorială

În 20 februarie 1900 pleacă din Brețcu o altă scrisoare-reclamație colectivă, sub aspectul unei *rugăminți fierbinți*, de data aceasta adresate, iarăși, direct către „*Exelentia Voastră înalt prea Sfințite Domnule Archiepiscop și Mitropolit*”. Redactarea și scrisul sunt aici excesiv de ...simple, cum este și grafia lui N. Varvaric. Evident, prin acest detaliu se urmărește creșterea credibilității conținutului textului, etalându-se...neimplicarea liderilor, a intelectualilor locali, oricând capabili să redacteze *întâmpinări* de înalt profesionalism birocratic. Doar că un astfel de document putea fi pus la îndoială, putea să nu reprezinte, cu certitudine...glasul poporului! În reclamație era vorba despre Spiridon Dimian cel susținut de Petru Pop la sfințirea sa din 1849, acum protopop onorar și președinte al comitetului parohial. Primul semnatar al scrisorii este tot un Dimian, George, căruia i se asociază Vasile Vrâncean, Constantin I Fenechi, Gh. Zărinescu, Neculai Cacintia, Radu Gociman etc. Culpă principală era că „*Dinsul își face ambiția cu banii bisericeii, dând în judecată numai pe cine vrea, aducând pre oamenii la săpă de lemn cu cheltuielile procesuale, scoțând și licitațiune, după ce a făcut intabulare de asigurare*”. Deci nici acești reclamanți nu invocă falsuri, ci tratament preferențial! Aceasta nu înseamnă că

asupra protopopului nu vor lansa numeroase acuze (depășite doar de cele aduse mai târziu fiului său Constantin), cărora, timpul mai *aveând puțină răbdare*, el le va răspunde, cum vom vedea mai jos. Argumentația, plasată în plan moral, legal și, implicit, național continuă: *“Biserica nu poate avea chemarea de a despoia pe poporeni și după cum face un jidov cămătar și nu poate fi îndreptat cu proces fără incuviințarea Măritului Consistor”*. A și jurat părintele (în cazul primului semnatar), pentru 130 fl. v.a. *„pretensiune nebasată, ce datează de vreo 30 ani”*, iar aici protopopul are într-adevăr vina de a nu fi lămurit situația mai devreme. Mai grav li se părea că președintele comitetului parohial umbla *„să ne perdem fondurile adunate creștărește din vremuri mai bune”*, din cauza fiului Spiridon (frate cu Constantin, preotul) și ginerii George I. Gociman și Ioan Gociman, care *„datoresc, conform contului de capitale, de mai mulți ani, în sumă totală aproape la 1800 fl.v.a. (3600) cor.”* Apoi, garantul lor, președintele comitetului Spiridon Dimian, *„vădând că acești insolabili au asigurat așa de bine biserica că ș-a transcris moșia și tot de ce dispune pe alte nume”*... Se rugau chiar *„de a declara de insolabil pe președinte”* și a face posibile procese împotriva sa, care, pe lângă velelalte era și socru al lui Aron, cel cu caii...; era în stare protopopul cel bătrân *„să sară cu bătaia la om (...) întrebuințând cuvintele cele mai mârșave (...)”* Și protopopul este din nou provocat la o altă anchetă.¹¹

Cum era și firesc, cea mai aprigă reacție, la toate acuzațiile, vine din partea lui Spiridon Dimian. Ea se concretizează întâi –la 14 martie- într-o scrisoare adresată protopopului Coltofean, cel pe care, peste câteva zile, în scrisoarea către Consistoriu îl include în rândul *dușmanilor săi* personali. Scrisoarea are nu doar aparențele unui *răspuns la șoc*, pe care l-o fi simțit când a aflat conținutul părții; reclamanții sunt declarați inamici nedrepti ce folosesc *scornituri*, *„insulte tendențioase cu scop de a me innegri înaintea Eminenției sale D-lui Mitropolit Ioan Mețian”*. Sigur, presupunerea sa avea o motivație serioasă. El însuși avea o vârstă înaintată, nu mai prezenta un *pericol* pentru *grupurile de interese locale*. Dar fiul său, preot la Sibiu, era pe punctul de a reveni în satul natal ca paroh, cu mari posibilități de a avansa; va și ajunge protopop și tabăra *dimienilor* se va reîntări. Dar se va și diviza prin activitățile unora dintre

chiar rudele lor, cum a fost și Aron Pușcariucumnatul. Constantin, fiul lui Spiridon, după câțiva ani va declara că la Sibiu, la Consistoriu, are cel puțin *un asesor* neprieten activ și eficient, ceea ce suntem îndreptățiți să credem și noi azi și vom documenta cu alt prilej. Nici considerațiile sale despre felul în care funcționa (prost) administrația-*funcționarii și arhiva sibiiană*- nu vor fi tocmai academice.

Dar în 17/30 Martie, după 6 zile de când luase la cunoștință despre *scrisoarea minci-noasă*, Spiridon, tatăl lui Constantin, preotul de 73 ani, jignit, răspunde la Consistoriu tuturor acuzațiilor pe mai bine de patru pagini. Spre surprinderea noastră, aici am regăsit și o copie după a scrisoare șaguniană unde, în anul 1862 era scos de sub acuzațiile ce veneau de la alt brețcan celebru, parohul și el protopop-onorar la vremea sa, Petru Pop, ca dovadă a seriozității sale din tinerețe, poate și pentru a atesta o anume simpatie șaguniană, de care dimienii au beneficiat în vremea episcopului Andrei. După aproape patru decenii, mai înțelept și bun cunoscător al jocurilor vieții, el rememora că *„În tinerețile mele am mai avut nenorocirea de un proces ce a constat din 24 côle, din care am eșit nevinovat, precum se poate vedea (...)”*. Atunci era un tânăr capelan, iar tatăl său, tot Spiridon (totuși suspendat temporar din preoție pentru comportament necorespunzător de același episcop), era principalul pârât de Petru Pop și ginerele său Alexie Verzea. Dar, în anul 1862, cum spuneam în alt loc, vremea lui Petru Pop trecuse¹². În anul 1900, deși *contrarii* o doreau cu toată ardoarea, vremea dimienilor nu trecuse încă, relativa lor dominație se va continua prin parohiatul brețcan și protopresbiteriatul lui Constantin Dimian în același tract al Treiscaunelor. Despre cantitatea și calitatea *nevinovățiilor* unora sau altora nu vorbim. Înregistrăm doar fapte cu semnificație pentru devenirea unui grup sau a altuia, a unei societăți în plină schimbare și, evident, măcinată de contradicții. Spicuim câteva relatări despre societatea locală, pe care le întâlnim în lunga explicație a lui Spiridon Dimian.

Pâra lui *George Dimian* și soții este *„de la început, până la sfârșit neadevărată în tot cuprinsul ei”*. A răspuns protopopului –sumar- în termen de trei zile, cum fusese somat și declară din nou că pâra nu e întemeiată pe adevăr, ci tot cuprinsul ei e o manoperă cu insulte, menite a-l compromite. Punctual

răspunde: el nu administrează nici un filer din averea bisericii; n-a dat în judecată pe nimeni, „nici chiar pentru dreptul meu și al capelanului (fiul său Constantin nn) și pentru pace i-am lăsat în știrea Domnului, ca probă, simbria în 6 ani, în lemne și zile de lucru ce s-a adunat cu miile, pe care tot pentru pace în anul present, partea mea le-am donat Sf. Nostre biserici, pentru întemeierea unui fond bisericesc”. N-a avantajat/dezavantajat pe nimeni cu procesele, arată mai departe, reamintind că „eu, ca tată, n-aș fi fost cu inima așa de impietrită se improcesuez pe fiul meu presbiterul Constantin Dimian și să-i fac proces (...)”. Procesul lui George Dimian s-a dezvoltat pe semnătura lui, că e dispus să-și plătească datoria și „pentru ca se se astupe gura celor ce grăesc nedreptate, am fost silit a merge la K. Vasarely înaintea Judelui cercual Iarasbirosag (sic!) și ca martor a fasiona despre starea lucrului, a depune jurământ, unde Dl. Protopop Dimitrie Coltofean, în loc să aperse interesele bisericii, în favoarea cumnatului seu a fasionat (iarăși un cumnat !nn) că pretensiunea bisericii de 406 fl. (...) s-a ertat” de Consistoriu (!) și epitropul n-ar avea în drept a improcesua fără aprobarea acestuia. Textul despre protopopul Coltofeanu stârnește interesul/îngrijorare la Sibiu, și este subliniat de lector. Dacă aceste scutiri nu s-au întâmplat, scrie mai departe protopopul în apărarea sa, totul se datora sieși și epitropului Stăncicu- printre altele unul din ginerii săi ?! Nu a girat decât 500 fl., nu 1800, și numai la oameni solvabili “că au case, vite și holde, nu ca pârătorii (...) carii, înglodându-se în datorii li s-a sequestrat toată averea”. În cauze ce nu-i convin, protopopul părăsește ședința Comitetului parohial. În legătură cu alte pări, nu s-a întâmplat cum se scrie acolo, „póte în cârciuma din apropiere, unde în petrecerea a 40 litri de vin s-a făcut constatarea abuserilor” cu care este el apăsător. 3 dintre cei 7 semnatori nici nu știu „de cuprinsul pârei”. Fostul epitrop școlar, la întrebarea „ce e cu capitalul școlar” -ajuns la 58 fl. de la 800 fl.- , răspunde propunând întrebarea nu ce-i cu banii , ci „la cine-s banii”. Vorbele sale urâte –pentru care era acuzat în pâră- erau răspunsuri la provocări răstălmăcite.

Profund afectat, Spiridon Dimian dezvoltă apoi o pagină de mărturisiri sentimentale-morale, izvorâte din suferința onoarei sale lezate: „În timp de 50 de ani de când servesc în via Domnului, și în zilele mele de 73 ani, nu m-a făcut nime înșelător. (...) Din tinerețe am

avut deviza a me purta cinstit, amesurat chemarii mele, așa și la betrinețe de la aceea nu m-am abătut, pe lângă tote prigonirile ce am avut (...). Acum, la bătrânețe iarăș me-a dat de lucru cu clica D-sale, pârându-mă cu lucruri revoltătoare, care daca ar fi adevărate, ca un nevrednic, eu singur mi-aș dicta sentința, jos cu el, ca se ramână D. protopop Coltofean singur, se nu mai aibe de cine se impedece, căci pe ajutorul meu, Presb. Constantin Dimian l-a gonit și acum s-a înhățat de mine ca să poată ajunge scopul” ?!

Relatări despre un concurent și Cât de bogat/sărac este un protopop modest din Brețcu ?

Răspunsul de mai sus nu este convingător pentru Consistoriu. Nicolae Ivan, atunci funcționar consistorial, tratează cu severitate acest caz, iar despre onorar-protopopul cere insformații astfel¹³: „Cai-96 fl., regulat; Să arete prin un extras (...) în câte casuri e garant, pentru ce sume și cu un extras de carte funduară ce avere are”. La rândul său, protopopul Coltofean nu poate da detalii pentru că ... nu i-a succes a aduna membrii comitetului în număr corespunzător „deoarece cei mai mulți membrii, ca economi de oi, au plecat în Moldova și numai pe la Sân-Petru să adună toți acasă”. Poate da însă informații personale: „(...) parohul protopresbiter onorar garantează nu numai la biserică cu preste 1000 fl., ci tot pentru aceeași debitori și la băncile din Kezdi-Vasarhely pentru sumă, laolaltă, mărișoară. Complecsele mai mari de pământ le-a pus pe numele a doi fii ce se află în România ca donațiune, ear casa și câteva pământuri ce nu sunt transcrise, le folosește fiul seu din loc Spiridon și alți gineri, cărora li s-a promis ca dotă la căsătorie, dar nu li s-a pus încă pe numele lor”¹⁴. Fiica sa, Ana Spiridon Dimian, soția debitorului George Gociman, pe al cărui nume era transcrisă averea „a dat epitropiei parohiale un cambiu, l-a subscris și învățătorul Aron Pușcariu ca garant, fiind a se plăti banii la toamnă” iar „pretensiunea bisericii” pentru cei 96 fl. (din conflictul cailor), în 26 martie era asigurată, declară protopopul Coltofean, în altă informare, cu aceeași dată de 26 martie 1900.

Conform cererii Consistoriului (din 1 aprilie, Nr. 3097), doritor să afle dacă Spiridon Dimian mai este un girant credibil, se trimite la Sibiu un extras de carte funciară privitor la averea sa și a soției sale, Marina, născută

Ceanga – Csanga.

„Din foaia funduară este evident –explică în 11 mai 1900 Dimitrie Coltofean¹⁵ - că intravilanul, două case cu forte mici grădini, dimpreună cu 38 parcele estravilan, care formează $\frac{3}{4}$ din întreaga avere imobilă, sunt parte transcrise pe ginere și fiu, parte vendute. Casa de lemn și grădina sub pos. 2 numerul top. 1280 și 1281 este a fiului Spiridon, care locuiește în dânsa și mai folosește și pământuri date în dotă la căsătoria sa înainte cu 15 ani, care însă nu s-au transcris încă pe numele respectivului. La fondurile bis.școl. garantează mai cu seamă pentru membrii familiei, conform conspectului alăturat, ear la băncile „Takarek henztar” și „Kisegito takarekpenztar” (sic!) din Kezdi-Vasarhely este cavent –precum însumi am cercetat -, la cea dintâi pentru 1740 coróne, ear la cea din urmă pentru 586 cor., în total 2326 coróne. Relativ la soliditatea debitorilor (...) îmi permit a raporta că ginere-seu George Gociman, care înainte cu 3 ani a transcris averea pe soția sa, a aflat cu cale să o însărcineze, acum numai două luni înainte, cu 2400 coróne, precât valorează, altui cumnat, învățătorului Aron Pușcariu. Cu atari manopere poporul nostru mărginaș n-a fost învețat. (...) Dacă debitorii ar gândi cel puțin la solvirea intereselor și ar depura treptat, din an în an (...) nu ar rezulta nici o pierdere pentru biserică, presupunând bunăcredință atât de la cavent, cât și de la epitropul primar Ioan R. Stăncicu, ginerele seu (...).”

Consistoriul impune un demers imediat pentru recuperarea tuturor datoriiilor, până se va ajunge la 1204 fl. 40 cr., în răspunsul său din 20 mai, apoi într-o revenire din 26 august 1900.

Detaliile stadiului în care se aflau fondurile le aflăm din raportul protopopului onorar-președinte al comitetului parohial, către protopopul în funcție, Spiridon Dimian, respectiv Dimitrie Coltofean, din 29 octombrie 1900. Era un răspuns la o provocare consistorială din...20 mai 1900.

1. Ioan Gociman –ginerele său, cu câteva

zile înainte de redactarea raportului „a plătit capitalul de 260 fl., și interese cu 10%, 152 fl. va și s-a achitat”. 2. George Gociman, alt ginere, a fost regarantat de...alt ginere, Aron Pușcariu, „a intabulat la locul 1 pentru pretenșiunea bisericii”, cu care datoria lui George Gociman și a soției sale Ana Dimian este deplin asigurată împreună cu %”. 3. Pentru Radu Teacă este garant alt ginere –epitropul Ioan R. Stăncicu, „debitorul este solvabil, având avere casă și moșie”. Aceeași situație era la George Budileanu (4), la George Vranceanu (5), „6. Spiridon Dimian încă e solvabil, 7. Rusanda Bercu, încă are casa și moșie și e solvabilă.” Dar, „Anu acesta fiind un an de criză, cei de sub nr.ii. 3,4,5,6,7 acum deocamdată nu sunt acasă, ci sunt duși în România pentru câștigarea pâinii cei de tote zilele, dar până la finea lui Novembre a.c. se vor re-ntorce și, după puțină, se vor acuita toatet datoriiile până la finea anului”. Mai importantă este declarația președintelui, ca o nouă orientare în atitudinea sa, devenită mai responsabilă, cu certitudine și datorită severității cu care era tratat la Consistoriu. Doar chiar în acest timp aștepta ca acesta să-i aprobe curând fiului său parohie la Brețcu: „Până atunci și după aceea eu voi rămânea răspunzător până se va plăti totă datoria și biserica nu va suferi dauna de nici un filer, după cum s-a raportat”. Ginerele epitrop Ioan R. Stăncicu va contrasemna această declarație. Destinatarul ia act de declarație, pe care o transmite și la Consistoriu, observând că și epitropul era în România, „ca econom de oi”, datornicii „fiind angajați ca muncitori în România”. Oricum, „debitorii n-au solvit niciodată interesele și la o eventuală improsuare (deschiderea unui proces în justiția civilă nn), interesele preste 3 ani sunt perdute”. Era „29 Novembre 1900”, peste mai puțin o lună era sfârșitul frământatului secol al XIX-lea și intrarea în și mai dramaticul secol XX.

Agitația specifică începutului edificării școlii din Brețcu abia va urma.

Ana Grama

Note

Toate documentele invocate de noi aici, care nu poartă altă mențiune, provin din Arhiva Mitropoliei Ardealului, în continuare AMA. Sublinierile ne aparțin. Uneori, în condițiile unei grafii deficitare (semne despre care nu putem ști ce rol grafic au –virgulițe, punctulițe-), am acordat literelor valoarea acreditată azi; nu am avut semne pentru a obținut din d cu sedilă e –ă etc.

1. Vezi comunicarea LILIANEI OPRESCU despre *Clericul absolut Ioan Vodă*, la *Zilele Elie Miron Cristea*, Toplița, iulie, 2007.

2. Răspuns la adresa consistorială Nr. 13121 din decembrie 1902. Dosar V 142, 1902.

3. Dosar V 12, 1892.

4. Vezi informațiile pe care le deține ing. CIPRIAN HUGIANU de la familia Grosu.

5. Din ședința Comitetului parohial, Brețcu, 21 ianuarie 1891. Dosar V 12, 1892.

6. Malefidus, în latină, adj. = în care nu te poți încrede, puțin sigur.

7. Nr. Ep. 3058 1898. Document în favoarea lui Spiridon Dimian anexat de acesta în dosarul său. Copie.

8. Atașate la justificări ce priveau demersurile de reglementare ale fondurilor bisericești-școlare, invocate apoi și peste 10 ani în dosare ce vor fi prezentate ulterior. Vezi și AMA, 1900-1918.

9. Dimitrie Coltofean răspunde unui ordin din 10 decembrie 1902, Nr. 13121. AMA, V 142, 1902.

10. V 137, 1900. Vezi și Doc. 1791.

11. Doc. 1791, 1900, din 26 febr.

12. Detalii în ANA GRAMA BRESCAN, *Români sudtransilvani în secolul al XIX-lea*. Editura ARCUȘ, 2007.

13. Doc. 3066, 3067 din 1900

14. Vezi și doc. 1791, 1958, 2844 din 1900. Dosar V 137, 1900.

15. Doc. 4341 din 1900, Dosar V 137, 1900.

Abstract

The community of Brețcu at the beginning and in the first decades of the 20th Century Building the "stone made school" (1904)

Building a school in the context of the decades which we are concerned with was something usual. But the details of the actual steps of preparing and carrying out the task are very important in the entire *process*, including both fundamental-ideal and daily human deeds: will and needs, vision and ignorance, social-national drive and abnegation, selfishness and generosity, all in specific conditions, marked by a very peculiar signification, just as in any *alive* society.

We think about the way national aspirations were responded to, the way Romanians fit into the European political lines, how difficulties were overcome, about how a *tolerated* nation, during many centuries, assumed now a certain welfare and modernity, pushed by the new times etc.

New times oriented Romanians towards the development of cultural and economical tumult, with all its numerous positive components. But it oriented them as well towards new practices, differently or less understood until then, and sometimes even less respectable, sanctionable and sometimes even sanctioned according to older laws, even if they were perfectly legal etc.

Thus, beginning with an impressive archive material, treated here only summary, I found the way to give a structure to the following chapters: An episode of the life of two of the most important local characters or How a merchant dies on the mountainous roads of the Eastern Carpathians, and what destiny have his heresies, his goods and debts; Projects and their pursuit, controls and controllable reports or indisputable proofs that the edifices of the given period were not built only with national enthusiasm, but with very thoroughly saved money; The voice of the nation, an instrument for the local interpersonal conflicts or What collateral facts and defensive pleads do claimants make before the supreme ecclesiastical court.

D. Spiridon Dimian

Enk 1896 jummärstämman i februari 1896

*År 1896 jummärstämman i februari ordades en ny serie
av räknelängor på 26: 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347
kvar. a. febr. 1896 ingållan sk. år 1895 av Björke Piskhus
är en av de gamla stämman i februari på 26: 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347*

17

Enk 1899 jummärstämman i februari 1899

*År 1899 en jummärstämman i februari ordades en ny serie
av räknelängor på 26: 399, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410
401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415
kvar. a. febr. 1899 av Björke Piskhus*

18

Stämman i februari på 26: 399, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415

Enk 1900 april 1899 i februari 1899

*År 1900 i april 1899 i februari ordades en ny serie
av räknelängor på 26: 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554
kvar. a. febr. 1900 av Björke Piskhus*

19

Stämman i februari på 26: 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554

Nr: 461 - 200

Stämman i februari på 26: 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554

Stämman i februari på 26: 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554

Stämman i februari på 26: 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554

Doc. 1 - Ultima filă din extrasul de Carte Funciară a lui Spiridon Dimian

Iacob Gociman
Filiu

Act. 2ala

Actualele immanente 100. de un milion de lei
dinale. Nadura Răf. Candidului Guvernului
cu Dn. George Ștefan Lungu am. de jure de
la un milion de lei în Decret și după de
redresarea din Decretul de alina. următoarele

1. Pean la cotele în galea un 20 #
2. Gradeni în nouăzeci și trei de lei 44 #
3. Comunitate de în locotitate un 22 #
4. Imponat pe Coștorecolum 20 #
în suma totală 116 galbeni

Actualele immanente de la un milion de lei
va cu 20 # în sumă pe suma în galea un imparat
an. de 0.50. ca. în Decret de la un milion
cu la la un milion de lei George Ștefan Lungu

Doc. 2 - „Socoteala” cu văduva lui Constantin Gociman

suma de bani ordon :

[„ ordonul ”
sumă]

Fie a fundul acesta a face cu
proport. ca și totuși se cel mult
15 zile se raportez. la un milion
noastră din (Prestu a primit de
din suma de 30 # și dacă
ia primit cum se administrazia.
ca. ca. fac a. fundul acesta
Liby 8 Dec. 1902

E. M. Cristea
I. Miron

Doc. 3 - Dispoziție consistorială semnată de Elie Miron Cristea și contrasemnată de arhimandritul Ilarion Pușcarlu

de toți membri prezenți fiind a se arcerne
la Prea veneratul Consistoriu spre decizie finală:

D. u. S.
Dimitrie Colbofean
prot.
D. u. S.
Dimitrie Colbofean
prot.

George Dimian
Ios. Bocimom Coring
Ios. Stăncu
Ion Stăncu
Nasile V. Franciscu
Nicolai Ciuntla
George Jenechi
Gheorghe Jenechi
Nicolai Ciuntla

Brețcu, 26 Martie 1900.

umilul serv

Dimitrie Colbofean
prot.

Doc. 4-5 - Semnături autografe ale unor actori importanți în comunitatea brețcană a vremii

Brețcu 20 Februar. 1900.

George Dimien
 Vasile Arăncian
 Constantin J. Fenechi
 G. Zărnescu
 Neuloci Căntăcia
 Radu Gărmăș

Varule Fenechi
 Episcop

Doc. 6-7 - Semnături autografe ale unor actori importanți în comunitatea brețcană a vremii